

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 94 (477.51-25): 352.07 «1901-1917»

Любов Шара

●

ОСОБОВИЙ СКЛАД ЧЕРНІГІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ (1901-1917 рр.)

Йдеться про особовий склад виконавчої інституції міського громадського управління м. Чернігова. У хронологічній послідовності характеризуються кадрові зміни в управі протягом 1901-1917 рр., подаються біографічні дані про міських голів, секретарів та членів управи. Зокрема, вказується на соціальну приналежність, освітній рівень, політичні переконання, взаємодію з представниками губернської адміністрації.

Ключові слова: міська управа, посадовці, міський голова, секретар.

Міське громадське управління Чернігова початку ХХ ст. структурувалося розпорядчою інституцією – думою та виконавчою – управою. Науковці вже зацікавлювалися історією його формування і функціонування. Зокрема, дослідницький інтерес націлювався на процес делегування до міської думи, особливості її господарсько-побутової роботи у роки революції 1905-1907, Першої світової війни та інше. У загальному контексті фрагментарно інформувалося про деяких гласних (думці, депутати думи)¹. Проте нам видається, що задля об'єктивної оцінки діяльності громадського управління доречно персоніфікувати його виконавчу гілку – міську управу. Адже саме завдяки цим людям, їхньому досвіду, умінню вирішувати нагальні проблеми громади, конструктивно вести діалог із представниками губернського правління чи земства визначався основний вектор розвитку Чернігова. Беручи до уваги означене, проблематика особового складу міської управи має наукову актуальність та новизну. Відтак, ставимо за мету охарактеризувати посадовців виконавчого органу чернігівського самоврядування, що діяв упродовж 1901-1917 рр.

В окреслені часові рамки до управи входили міський голова, секретар і троє-четверо осіб, делегованих гласними. Голова і члени управи обиралися на 4 роки, але, згідно з чинним законодавством, половина управлінців оновлювалася через кожні два роки². У такий спосіб очікували добирати кваліфіковані кадри, віддані справі міста й громади. Секретар управи працював протягом часу, визначеного думцями.

Усі члени управи мали статус державних службовців³. Міський голова та його «товариш» (заступник) затверджувалися міністром внутрішніх справ, секретар і управлінці – губернатором⁴. Правове поле для діяльності виконавчого органу окреслювалося широким колом питань від господарсько-побутових до соціальних. Буквою закону передбачалася і реалізація думських постанов, і право самостійного прийняття рішень, приміром, ухвалювали постанови щодо планів будівництва приватних помешкань, громадських купалень, промислових закладів, безпечних з екологічної точки зору; видавалися дозволи на різноманітні перебудови й капітальні ремонти; спільно з представниками поліції контролювався процес забудови Чернігова⁵. Однак міська управа була вмонтованою у систему губернського правління. Губернатор міг ревізувати її та підзвітні їй установи⁶.

© Шара Любов Миколаївна – доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

Подивимося кого ж обирали до виконавчої інституції громадського управління. Від початку ХХ ст. і до руйнації імперії у Чернігові діяли управи чотирьох скликань: 1901-1905, 1905-1909, 1909-1913 і 1913-1917 рр. В означений період обов'язки міського голови виконували дві особи. Першим був Микола Дмитрович Рудін – із травня 1901 по березень 1906 рр. Достеменно визначитися з роком його народження складно. Це може бути або 1854⁷, або 1856 р.⁸, себто на момент балотування йому виповнилося 45-47 років. Навчався Микола Дмитрович у Костянтинівському медичному інституті м. Москви⁹. Повернувшись до Чернігівської губернії, працював на посаді землеміра у Конотопі, опісля – помічником губернського землеміра. У лютому 1897 р. його обрали міським головою (був у чині титулярного радника), а у травні 1901 р. переобрали вдруге. Підтримали М. Рудіна тридцятьоро гласних, висловилися проти – одинадцятьоро. Микола Дмитрович, тоді вже колезький радник, висловив «глибоку вдячність за виказану йому довіру й урочисто пообіцяв присвятити свій час і сили на служіння даному місту»¹⁰. Ці слова, як свідчить подальший його життєпис, справдяться. Недарма 2 червня 1905 р. думці, формуючи управу на наступне чотириліття (1905-1909 рр.), знову поставлять на балотування кандидатуру М. Рудіна, який вже дослужився до статського радника. За нього проголосували 45 гласних, троє – проти¹¹. Незважаючи на таку підтримку, Микола Дмитрович не завершив каденції. У лютому 1906 р. адресував новопризначеному губернатору, дійсному статському радникові Миколі Родіонову клопотання наступного змісту: «...через погіршення здоров'я я не можу більше продовжувати службу на посаді Чернігівського міського голови, а тому маю честь покійно просити Ваше Превосходительство зробити необхідне розпорядження і подати пану міністру внутрішніх справ про моє звільнення від служби»¹². Прохання, безумовно, задовольнили, щоправда, М. Рудін виконував обов'язки до березня, доки не надійшов міністерський дозвіл.

Розмірковуючи над причинами, що спонукали М. Рудіна до такого кроку, можемо припустити таке. Відставку, ймовірно, спровокував акт протесту думців проти єврейського погрому 23 жовтня 1905 р. Тогочасний губернатор, статський радник Олексій Хвостов, по суті, підбурих місцевих погромників на безчинства. Коли ж їхня сваволя, вийшовши з-під контролю, набула масштабності, управитель губернії виявився безпомічним й нічого не зробив для відновлення порядку. Відтак, наступного дня після погрому, 24 жовтня, зібралося надзвичайне засідання міської думи, на якому звинуватили О. Хвостова у бездіяльності та адресували голові ради міністрів Сергію Вітте телеграму з проханням «... негайно передати поліцію до рук міста, дозволити організувати міліцію і провести екстрене детальне розслідування дій влади»¹³. Зрозуміло, що всі кроки гласних отримали «добро» від М. Рудіна. Критика губернатора та ще й порушення механізму апеляції до столичної влади – через голову очільника губернії – віддзеркалюють опозиційність представницької інституції на чолі з М. Рудіним. Через такий, надто революційний вчинок, висловила припущення Т. Демченко, опальний міський голова отримав прочухана. Утім, губернська влада мусила піти на певний компроміс: М. Рудін склав свої повноваження, виїхав із Чернігова, а за це йому не поспували послужний формуляр небажаними записами¹⁴. У Чернігівському державному архіві зберігається дозвіл губернатора від 26 жовтня 1905 р. про відпустку «... чернігівському міському голові М. Д. Рудіну терміном з цього жовтня на один місяць для поїздки у різні місця Російської імперії»¹⁵.

Залишення посади очільника самоврядування ще не означало відмову від громадської роботи. Після повернення до Чернігова М. Рудін працював на поприщі гласного до 1917 р.¹⁶ Його багаторічну й плідну діяльність оцінили на урядовому рівні, був нагороджений орденами Св. Анни 3 ступеня, Св. Станіслава 2-го і 3-го ступенів, срібною медаллю у пам'ять про імператора Олександра III¹⁷.

За рішенням міської думи Миколі Дмитровичу присвоїли звання почесного громадянина Чернігова¹⁸. Це стало своєрідною дякою громади за наполегливість, уміння конструктивно співробітничати з чиновниками губернського правління, водночас, дбаючи про місцеві потреби й виконуючи нагальні державні завдання. У період головування М. Рудіна удосконалили централізовану систему водопостачан-

ня (збудували водонапірну вежу), у комунальну власність взяли електростанцію, заснували Чернігівське реальне училище, спорудили для нього навчальний корпус, приміщення Селянського банку та багато іншого. М. Рудін працював також управляючим Дворянського і Селянського банків, директором міського громадського банку¹⁹; почесним попечителем реального училища. Його кипуча діяльність дозволила дослужитися до рангу дійсного статського радника²⁰. Не можемо не погодитися з думкою Т. Демченко, що «...швидка кар'єра (М. Рудіна. – Л.Ш.) засвідчує наявність неабияких організаторських здібностей, вміння знаходити спільну мову з гласними – людьми дуже різними за своїми політичними поглядами, життєвими цілями, соціальним статусом, з одного боку, а з іншого, підтримувати належні стосунки з місцевою владою. М. Рудіну це вдавалося досить довго»²¹.

Наступником М. Рудіна став Аркадій Васильович Верзилов (квітень 1906 – серпень 1917 рр.). Вибори відбулися 18 квітня 1906 р. На балотування поставили дві кандидатури: А. Верзилова, виконуючого на той час обов'язки міського секретаря, і статського радника Василя Хижняка, який був міським головою Чернігова у 1875-1887 рр. Із мінімальним розривом голосів переміг А. Верзилов (підтримали 23 чол., проти – 19). Відповідно за В. Хижняка проголосував 21 думець, проти – 22²².

Аркадій Васильович народився 8 грудня 1867 р. у с. Ковчині Чернігівського повіту. Батько працював діловодом Чернігівської судової палати, потім в Окружному суді. «Батько і мати, – згадував А. Верзилов, – були ковчинськими полупанками, українцями; у батька було 28 душ, а у матері – 7 душ (кріпаків. – Л.Ш.)»²³. Спочатку навчався удома: «грамоті вчив мене батько та його письмоводи...». Потім – у Чернігівській чоловічій гімназії. Після її закінчення вступив «із міркувань наукових і національних» на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира²⁴. Входив до студентської громади, очолюваної В. Антоновичем, під його ж орудою досліджував наукову тему, присвячену торгівлі й промислам на українських теренах до Люблінської унії. Співпраця з В. Антоновичем, природно, знаменувала знайомство з громадівцями Кониським, Житецьким, Лисенком, Старицьким, Косачами та іншими непересічними особистостями тієї доби²⁵.

1893 р. А. Верзилов повернувся до Чернігова й був обраний міським секретарем. Відтоді, згадував, «... мене втягло у громадську службу по виборах і в громадську діяльність на ціле життя в Чернігові». А. Верзилов заприятелював із місцевою інтелігенцією, зокрема Іллею Шрагом, Олександром Тищинським, увійшов до заснованої того ж 1893 р. «Громади». У якості її делегата брав участь у Всеукраїнських з'їздах у Києві, Одесі; як представник чернігівського самоврядування був присутнім на відкритті пам'ятника І. Котляревському у Полтаві. Попри громадську активність, Аркадій Васильович, будучи обраним до Чернігівської губернської вченої архівної комісії, продукував наукові студії²⁶.

Революція 1905-1907 рр., у результаті якої відкрилися шляхи для формування політичних партій, спонукала А. Верзилова вступити до лав кадетів. За його власним потрактуванням, упродовж 1907-1908 рр. він «... працював під прапором національним і конституційним демократичним, боровся на місці з реакційним чорносотенним істинно-руським і націоналістичним рухом, під тим же прапором проводив вибори до Державних дум»²⁷. У списку гласних Чернігівської думи 1909-1913 рр. поліцеймейстер позначив навпроти прізвища Аркадія Васильовича – «лівий, октябрист»²⁸. Натомість, характеризуючи А. Верзилова губернатору, повідомив наступне: «не будучи приналежним офіційно до жодної політичної партії, Верзилов повинен бути зарахованим до числа осіб, які співчують програмі партії народної свободи»²⁹. Однак це не вплинуло на рішення губернатора підтримати кандидатуру Аркадія Васильовича на посаду голови чернігівського самоврядування.

Вибори 1913 р. вкотре принесли А. Верзилову перемогу: «за» проголосували 33 гласні, «проти» – 30. Але й тоді в очах поліцеймейстера «образ» А. Верзилова виявився, на позір, вельми непривабливим. Дозволимо собі процитувати найяскравіші сюжети опусу, поданого виконуючому обов'язки губернатора статському раднику Миколі Маклакову. «Будучи особистістю абсолютно безбарвною, – писав поліцей-

мейстер, – Верзилов завжди був керований, з одного боку, темними ділками, які прилаштувалися до міського господарства і переслідували виключно особисту мету, з іншого – політичними діячами з місцевих радикальних адвокатів, нотаріусів, земців і т.п., котрі, користуючись його становищем, як міського голови, вели через нього погану, суто кадетську політичну гру... У політичному сенсі Верзилов провадив цілком визначену ліву позицію, провадив він це і в діяльності міського самоврядування, і в присутстві із земських і міських справ, де він складав постійну опозицію і, нарешті, під час виборів до Державної Думи»³⁰. Підсумовуючи висловлене, поліцеймейстер наголосив, що «теперішня міська дума може виявитися корисною, якщо тільки на чолі її буде перебувати людина визначених правих політичних переконань... Подальше залишення його (А. Верзилова. – **Л.Ш.**) на цій посаді, приносячи лише збитки міському господарству, буде гальмувати будь-який добрий намір уряду і стане політичним ударом для благородної справи у місті»³¹.

М. Маклаков узяв до уваги думку поліцеймейстера, але, очевидно, керуючись іншими критеріями, рекомендував А. Верзилова на міського голову. І цього разу визначальними стали професіональні якості кандидата й солідний досвід роботи. Добросовісне ставлення А. Верзилова до посадових обов'язків неодноразово винагороджувалося. Він отримав два ордени – Св. Анни 3-го ступеня і Св. Станіслава 2-го ступеня, був удостоєний медалі з нагоди сторічних урочистостей перемоги у війні 1812 р. та нагрудного знака для осіб, котрі брали участь у святкуванні 300-ліття царювання дому Романових³². Аркадій Васильович буде працювати в інституціях громадського управління аж до ліквідації їх радянською владою 1919 р.³³ По ієрархічній драбині дослужився до колезького радника.

Обов'язки секретаря Чернігівської міської управи 1901-1917 рр. виконували три особи. Першим був А. Верзилов. Як вказувалося вище, він отримав цю посаду ще 1893 р. у чині колезького асесора. 1897 р. переобрали вдруге, 1901 р. – втретє. Причому кількість голосів на підтримку Аркадія Васильовича засвідчила визнання його продуктивної роботи: «за» – 39 чол., «проти» – двоє. Він подякував за «... обрання, якого вона (дума. – **Л.Ш.**) удостоює його втретє...; сподівається й надалі виправдати довіру...»³⁴. 8 червня 1905 р. А. Верзилова вчетверте делегували міським секретарем, віддавши за нього 44 голоси, троє думців висловилися «проти»³⁵. Повноваження виконував до квітня 1906 р., допоки не став міським головою.

Вільна вакансія секретаря управи була заповнена в результаті виборів 1 листопада 1906 р. Тоді гласні проголосували за губернського секретаря Петра Михайловича Добровольського («за» – 22 думці, «проти» – 9)³⁶.

Постать П. Добровольського, безсумнівно, непересічна. Упродовж надто короткого життєвого шляху (1871-1910 рр.) він зробив надзвичайно багато для збереження й популяризації культурно-духовних надбань Чернігівської губернії й, зокрема, губернського центру. П. Добровольський – виходець з родини диякона с. Яриловичі Городнянського повіту. Освіту здобував у Чернігівській духовній семінарії, але не довчився, пішов з п'ятого класу, ймовірно, через сімейні обставини (одружився, мусив годувати родину)³⁷. Невдовзі склав іспити на звання учителя церковно-парафіяльної школи. Проте, на життя заробляв не лише навчанням: працював псаломщиком Іллінської церкви, у конторі губернської земської лікарні, наглядачем й учителем співів у сирітському домі, протягом 1895-1902 рр. – у Духовній консисторії. Саме там з-під його пера вийшла перша студія, присвячена відкриттю мощів Св. Феодосія Углицького (1899 р.)³⁸. Відтоді Петро Михайлович – знаний автор низки топографічних описів населених пунктів губернії, розвідок про різноманітні аспекти історико-духовної спадщини культурних об'єктів Чернігова, місцеві святині. Ще більше розкрилися його дослідницькі таланти з переходом у липні 1902 р. на посаду керуючого справами Чернігівської губернської вченої архівної комісії, функціональне призначення якої зводилося до виявлення, накопичення й упорядкування документальних матеріалів, ціннісних із наукової точки зору³⁹. Отримавши можливість долучитися до улюбленої справи, П. Добровольський активно публікувався, брав участь в археологічних з'їздах у Харкові, Катеринославі; проводив «титанічну роботу», за висловом А. Верзилова,

при підготовці XIV Археологічного з'їзду у Чернігові 1908 р. (зорганізував збір предметів старовини для виставки та їхню каталогізацію, розкопки мамонта у с. Мезин, вирішував побутові питання стосовно приїзду й розташування учасників зібрання тощо)⁴⁰. «Загалом, – переконаний А. Верзилов, – головним чином завдяки Петру Михайловичу наш маленький древній Чернігів при його багатих архівах і музеях започаткував і підтримував наукові зв'язки з іншими ученими центрами»⁴¹.

Думці доручили обов'язки міського секретаря П. Добровольському і на період 1909-1913 р.⁴² Проте 21 серпня 1910 р. він помер. «Якщо Чернігівський з'їзд (XIV Археологічний з'їзд. – **Л.Ш.**), – зазначив А. Верзилов, – став тріумфом Петра Михайловича, то близькі люди вважали, що на цьому з'їзді він і надірвав свої сили, здоров'я, з того часу почав хиріти і згасати»⁴³. Дума мусила зорганізувати дострокові вибори, делегувавши на посаду секретаря управи Флегонта Андрійовича Шихуцького (1863 р. н.). Він мав чин колезького секретаря, був нащадком відомої козацької родини. Дворянин, закінчив фізико-математичний факультет Імператорського Санкт-Петербурзького університету⁴⁴. Залишили його на посаді і в управі, сформованій на 1913-1917 рр.⁴⁵.

Що стосується кадрових змін членів управи, то на виборах 1901 р. більшість думців переобрала осіб, залучених до роботи у виконавчій інституції ще з 1894 р. Ними були титулярний радник Василь Тимофійович Нерода, колезький секретар Володимир Іванович Харченко та губернський секретар Григорій Миколайович Красовський⁴⁶. Обов'язки заступника міського голови поклали на В. Харченка⁴⁷. Володимир Іванович (1865 р. н.) належав до спадкових дворян, навчався у стінах Чернігівської чоловічої гімназії, утім, як вказувалося у службовому формулярі, «повного курсу не закінчив, залишив 6-й клас»⁴⁸. У міському самоврядуванні працюватиме до 1913 р., делегуватиметься, за визначенням поліцеймейстера, від «лівих, октябристів»⁴⁹. Із 1913 р. перейде у царину Чернігівського повітового земства. Його оберуть членом повітової земської управи та заступником її голови. В. Харченко відомий як аматор місцевого театру, полюбляв грати комічні ролі; входив до Чернігівської громади⁵⁰; дослужився до надвірного радника⁵¹.

Г. Красовський – колишній земський начальник, поміщик⁵². Пропагував крайні праві погляди й вирізнявся схильністю до сутяжництва⁵³. Останнє особливо налаштувало проти нього гласних. Він неодноразово подавав скарги губернатору, доходив навіть до Міністерства внутрішніх справ, критикуючи діяльність міського самоврядування, вказуючи на недоліки під час виборчої кампанії тощо. Але відповіді представників влади були однотипні: «залишити скаргу без уваги через відсутність складу правопорушення». Особистісні риси та політичні переконання Г. Красовського не дозволили йому продовжити роботу в міській управі. 30 квітня 1903 р., у зв'язку із закінченням строку повноважень В. Харченка та Г. Красовського (як зазначалося, кожні два роки половина членів управи переобиралася), на засіданні думи зорганізували вибори. Спочатку на балотування поставили їхні кандидатури, але тільки В. Харченко отримав *voitum* довіри («за» проголосували 26 чол., «проти» – десятеро; удруге делегували його і заступником міського голови). Натомість персону Г. Красовського бойкотували 22 думці, підтримали – 14. Зауважимо, що залишивши посаду управліня, Григорій Миколайович неодноразово делегуватиметься до міської думи Чернігова, востаннє 1909 р., позиціонуватиме себе «правим»⁵⁴. Під час виборчої кампанії 1913 р. потрапить до списку кандидатів у гласні, однак не набере необхідної кількості прохідних голосів.

Оскільки у квітні 1903 р. Г. Красовського не переобрали до управи, то шляхом подання записок думці визначили коло осіб, достойних вакантної посади. Зокрема, запропонували Ф. Вербицького-Антіоха (22 чол. – «за»), О. Острицького (19 чол.), О. Ляшенка (14 чол.) та О. Гортинського (2 чол.)⁵⁵. У процесі голосування найбільше підтримки, щоправда з мінімальним відривом, здобув повірений Чернігівського міського громадського банку Федір Вербицький-Антіох (20 гласних – «за», 18 – «проти») ⁵⁶. Проте, коли постало питання про його затвердження, виникли проблеми. Поліцеймейстер також характеризував службовця управи на предмет «політичної

благонадійності». І в його розумінні особа Ф. Вербицького-Антіоха виявилася, м'яко кажучи, невідповідною. Висновок головного поліціанта ґрунтувався на тому, що уся родина Вербицьких-Антіохів неблагонадійна, у їхньому домі постійно перебувають підозрілі люди, брати і сестри кандидата під наглядом поліції. «Живучи у такій сім'ї, – підсумував поліцеймейстер, – він і сам (Ф. Вербицький-Антіох. – Л.Ш.) безсумнівно поділяв антиурядові погляди... І якщо не притягувався до слідства, то це варто пояснити його хитрістю та виворотливістю»⁵⁷. Ймовірно, довідавшись про такий «компрокат» від поліцеймейстера, на початку серпня 1903 р. Ф. Вербицький-Антіох відмовився від посади в управі⁵⁸.

Дума мусила провести нові вибори. Цього разу делегували достойного для влади, спадкового дворянина, поміщика, 42-річного Олександра Васильовича Ляшенка. «Поведінка і моральні якості Ляшенка гарні, – читаємо в характеристиці очільника поліцейських, – під судом і слідством не перебуває, у політичній неблагонадійності не помічений...»⁵⁹.

Управа 1905-1909 рр. скликання виявилася динамічною з погляду на штатні зміни. Вибори службовців відбулися 8 червня 1905 р., на посадах залишилися В. Харченко, В. Нерода та О. Ляшенко. Довелося переобрати тільки заступника міського голови, оскільки В. Харченко відмовився. Замість себе він запропонував О. Ляшенка, якого й підтримали гласні. У такому складі Чернігівська управа виконувала свої обов'язки до жовтня 1905 р., аж до єврейського погрому й послідуєчої за ним конфронтації між міською думою та губернатором⁶⁰.

27 жовтня того ж року О. Ляшенко подав заяву про відставку за станом здоров'я. Зокрема, вказувалося: «через серйозну хворобу, що перешкоджає мені регулярно виконувати обов'язки на посаді члена управи, маю честь оголосити думі про мою відмову від цієї посади. За станом мого здоров'я, – йшлося далі, – я не можу виконувати обов'язки заступника міського голови, особливо у теперішній неспокійний час...»⁶¹. Напевно, справді були проблеми зі здоров'ям, бо невдовзі О. Ляшенко помер. Але акцентування на «теперішньому неспокійному часі» наводить на думку, що службовець попросту злякався реакції з боку офіційної влади. Подання про звільнення було зроблене через три дні після прилюдного засудження думою поведінки губернатора під час єврейського погрому 23 жовтня. У грудні 1905 р. губернатор, а слідом за ним і міністр внутрішніх справ підписали клопотання О. Ляшенка. Відтак, із грудня 1905 р. до лютого 1906 р. було вакантним місце третього посадовця управи й, водночас, заступника міського голови. З лютого 1906 р. дума нарешті провела вибори, на пропозицію М. Рудіна до виконавчої інституції делегували спадкового дворянина, колезького регістратора Герасима Володимировича Максимовича (1856 р.н). Освіту здобув у стінах учительської семінарії. Із жовтня 1878 р. працював за фахом – народним учителем, згодом – службовцем Чернігівського міського громадського банку⁶². Особа Г. Максимовича не викликала цілковитого схвалення думи, утім, він отримав достатньо голосів, аби обійняти посаду («за» – 19 гласних, «проти» – 16)⁶³.

1907 р. кадрові перетасування продовжилися. На початку травня акцентували на питанні про посаду четвертого управлінця. Вочевидь, нарешті відчули складність виконуваних обов'язків трьома особами. Оскільки ще з 1904 р. мали міністерський дозвіл на розширення складу управи, то за результатами виборів четвертим її членом став викладач Чернігівського духовного училища, надвірний радник Дмитро Васильович Биковський (1850 р. н.)⁶⁴. Його кандидатура виявилася, з погляду поліцеймейстера, «політично незаплямованою» й позитивно охарактеризованою Антонієм, єпископом Чернігівським і Ніжинським (враховуючи попереднє місце роботи). Усе це дало підстави тодішньому губернатору М. Родіонову затвердити Д. Биковського на посаді члена управи⁶⁵. Він корінний чернігівець, народився у сім'ї священика, закінчив Чернігівську духовну семінарію. Залишився працювати у ній після здобуття фаху на поприщі учителя (протягом 1874-1907 рр.)⁶⁶. Із 1901 р. Д. Биковський виконував ще й обов'язки гласного міської думи; на переконання поліцеймейстера, належав до «правих»⁶⁷.

Наприкінці травня 1907 р. гласні знову зібралися для голосування. Цього разу

завершився термін служби В. Харченка та Г. Максимовича. Процес балотування, по суті, виявився переобранням. Причому обидва кандидати користувалися майже однаковою підтримкою у думі, відповідно «за» – 25 і 24 гласних, «проти» – по 9 чол. за кожного⁶⁸. У жовтні 1907 р. нарешті вибрали заступника міського голови. Після відставки О. Ляшенка обов'язки на цій посаді передавалися, ніби перехідний вимпел, по старшинству. Спочатку їх виконував В. Харченко (до травня 1907 р.), потім – В. Нерода. Вони неодноразово отримували пропозицію офіційного затвердження у цьому статусі, але відмовлялися. В. Харченко, серед іншого, посилався на «свої фізичні вади – недочував», В. Нерода теж, з якихось власних міркувань, не бажав заступати міського голову. Новообраний Д. Биковський відразу ж наголосив, що він «вважає себе новою людиною в управі, ще недостатньо ознайомленою зі справами». Звісно, він мав рацію, проте, гласним, певно, урвався терпець. На загальному зібранні 24 жовтня вони поставили кандидатуру Д. Биковського на голосування й одностайно підтримали⁶⁹.

1908 р. минув для службовців виконавчої гілки самоврядування без змін у персональному складі. Лишився він статичним і в управі, сформованій на 1909-1913 рр. Службовців переобрали заново: заступника голови і водночас члена управи – Д. Биковського та його колег В. Харченка, В. Нероду і Г. Максимовича⁷⁰. Проте наприкінці року, у листопаді 1909, звільнився В. Нерода⁷¹. Важко сказати, чим зумовлювалося дане рішення. У нашому розпорядженні наявне клопотання на ім'я губернатора, але у ньому зафіксовано лише прохання, без пояснень причин: «маю честь покійно просити Ваше Превосходительство звільнити від зайняття посади члена Чернігівської міської управи»⁷². Можемо припустити, що мотивація пов'язувалася зі станом здоров'я, віком, елементарною утомою від роботи чи комплексом усього перерахованого. Як вказувалося вище, В. Нерода прийшов працювати в управу 1894 р., тобто на час відставки виповнилося 15 років служби. Термін більш, ніж солідний. Його місце посів особистий почесний громадянин Іван Васильович Куртов (1869 р. н.) – виходець з селянської родини; освіта – домашня. У Чернігові проживав із 1896 р., до обрання в управу працював у Чернігівському губернському акцизному управлінні на посаді монтера, потім – старшого позаштатного контролера⁷³.

Персональний склад міської управи 1913-1917 рр. скликання оновився повністю. Були делеговані Іван Григорович Дзвонкевич (заступник міського голови), Федір Петрович Валяєв, Іван Олександрович Сачок та Андрій Микитович Балака. Декілька слів про них. Дворянин І. Дзвонкевич (1863 р. н.) закінчив Чернігівське духовне училище, мав чин губернського секретаря. Будучи задіяним до процесу обліку населення імперії, йдеться про Перший Всеросійський перепис 1897 р., І. Дзвонкевич отримав медаль за гідну роботу. Полковник у відставці Ф. Валяєв – випускник Казанського піхотного юнкерського училища та Вольської військової прогімназії. З-поміж посадовців управи у нього було найбільше нагород: чотири ордени (Св. Станіслава 2-го і 3-го ступенів, Св. Анни 3-го ступеня, Св. Володимира 4-го ступеня) і дві пам'ятні медалі (з нагоди успішного завершення російсько-турецької війни 1877-1878 рр. і на честь правління імператора Олександра III)⁷⁴. Губернський секретар І. Сачок (1863 р. н.) – купецький син; здобув освіту у Ризькому політехнічному училищі за спеціальністю агронома. Сходження по кар'єрній драбині розпочав із посади молодшого штатного контролера Чернігівського губернського акцизного управління, потім – молодший помічник наглядачів в округах, із 1908 р. – помічник секретаря даної установи. Тоді ж отримав службовий чин. У зв'язку зі святкування 300-річчя правління Романових І. Сачок був нагороджений пам'ятною медаллю⁷⁵.

А. Балака – козак за соціальним походженням. До посади у громадському управлінні, як зазначалося у послужному списку, працював народним учителем; нагород не мав⁷⁶.

Через два роки, у травні 1915 р., відбулися перевибори членів Чернігівської управи. У когорті службовців з'явилося нове обличчя – Олександр Олександрович Гортинський. Народився він 1867 р. у дворянській родині, що походила з Могильовської губернії. Батько Олександр Стефанович виконував військову службу,

пішов у відставку у званні майора. Олександр Олександрович здобув фах інженера, закінчивши 1892 р. Санкт-Петербурзький технологічний інститут. До квітня 1899 р. працював за спеціальністю на Південно-Західній залізниці, звільнився «за сімейними обставинами». 1907 р. долучився до роботи в органах муніципального управління – був делегований гласним до Чернігівської повітової земської думи, з жовтня того ж року – виконував обов'язки члена управи⁷⁷. Можемо припустити, що здобуті досвід й авторитет сприяли обранню його на посаду члена Чернігівської міської управи.

«Поведінки і моральних якостей, – характеризував поліцеймейстер О. Гортинського, – гарних...»⁷⁸. Однак за ширмою загального висновку чітко проглядався певний скепсис щодо «політичної благонадійності» О. Гортинського. З огляду на його революційно налаштованих родичів, поліцеймейстер висловлював певні сумніви й стосовно самого кандидата у члени управи. Сестри О. Гортинського Юлія Дебогорій-Мокрієвич і Зінаїда Яценко-Хмелєвська відомі департаменту поліції як затяті революціонерки. Юлія Олександрівна арештовувалася Київським губернським жандармським управлінням, була вислана за кордон. Але, інформував поліцеймейстер зі знанням справи, таємно приїздила в Росію з революційними дорученнями і, природно, зупинялася у будинку свого брата. Отож і «... Гортинський викликає сумніви щодо своєї політичної благонадійності, хоча до допитів... політичного характеру не залучався»⁷⁹. Певно складнощі воєнного періоду, в яких особливо необхідною була злагоджена робота органів самоврядування й порозуміння з губернським правлінням, не дозволили очільнику губернії заперечити вибір гласних.

Таким чином, на підставі викладених матеріалів можемо констатувати, що особовий склад Чернігівської міської управи упродовж 1901-1917 рр. формувався переважно вихідцями зі станів дворянства та духовенства, котрі мали вищу або середню освіту, досвід роботи за спеціальністю, в органах муніципального (земського і міського) чи державного управління. Вікові параметри службовців варіювалися в межах 40-50 років.

Кадрові зміни відбувалися вкрай рідко. Одні й ті ж управлінці неодноразово переобиралися. Політична ідентифікація посадовців ускладнена через брак належної інформації. Утім, наявні матеріали вказують, що деякі персоналії були, з точки зору поліцеймейстера, «політично неблагонадійними», опозиційно налаштованими до діючої влади. Та коли ж актуалізувалося питання про затвердження їх на посадах губернатором, то останній уповні очевидно керувався не політичними уподобаннями кандидатів, а їхнім професіоналізмом.

1. Демченко Т. Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 27-35; Демченко Т., Тарасенко О. До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 11-19.; Качмала В. Наростання загальної кризи на Лівобережній Україні в роки Першої світової війни / В. Качмала // Краєзнавство: Науковий журнал. – К., 2011. – № 4. – С. 238-246.; Шевченко В. Проблема біженців на Чернігівщині в роки Першої світової війни / В. Шевченко // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1999. – Вип. 4. – С. 54-57; Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56-71; Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). – Х., 2007. – 304 с. та інші.

2. Земский сборник Черниговской губернии. – 1892. – № 8-9. – С. 47.

3. Там само. – С. 46.

4. Там само. – С. 45.

5. Там само. – С. 38.

6. Там само. – С. 39.

7. Демченко Т. Названа праця. – С. 32.

8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі – ІР НБУ), ф. Х, од. зб. 4936 – 4937, арк. 35 зв.
9. Демченко Т. Названа праця. – С. 32.
10. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. 145, оп. 2, од. зб. 1165, арк. 82.
11. Там само, оп. 3, од. зб. 1558, арк. 80 зв.
12. Там само, арк. 120, 122.
13. Демченко Т., Тарасенко О. Названа праця. – С. 17.
14. Демченко Т. Названа праця. – С. 33.
15. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, од. зб. 1552, арк. 64.
16. Там само, оп. 1, од. зб. 588, арк. 35.
17. Демченко Т. Названа праця. – С. 32.
18. Там само. – С. 33.
19. ІР НБУ, ф. Х, од. зб. 4936 – 4937, арк. 35 зв.
20. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 366, арк. 1.
21. Демченко Т. Названа праця. – С. 32.
22. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, од. зб. 1558, арк. 124.
23. ІР НБУ, ф. Х, од. зб. 4930, арк. 1.
24. Там само, арк. 2.
25. Там само, арк. 3.
26. Там само, арк. 4.
27. Там само, арк. 5.
28. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 588, арк. 35.
29. Там само, оп. 2, од. зб. 1373, арк. 6.
30. Там само, арк. 5 зв.
31. Там само, арк. 6 зв.
32. Там само, оп. 1, од. зб. 868, арк. 59.
33. ІР НБУВ, ф. Х, од. зб. 4930, арк. 6.
34. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1165, арк. 82.
35. Там само, оп. 3, од. зб. 1558, арк. 87, 87 зв.
36. Там само, арк. 132.
37. ІР НБУ, ф. Х, № 4935, арк. 4.
38. Там само, арк. 4 зв.
39. Там само, арк. 5 зв.
40. Там само, арк. 6 7.
41. Там само, арк. 8.
42. Путеводитель по городу Чернигову и указатель торгово-промышленных фирм г. Чернигова. – Чернигов, 1912. – С. 46-47.
43. ІР НБУ, ф. Х, № 4935, арк. 7 зв.
44. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 868, арк. 60 зв.
45. Там само, арк. 60 зв.
46. Там само, оп. 2, од. зб. 1165, арк. 72.
47. Там само, арк. 114.
48. Там само, оп. 1, од. зб. 868, арк. 14.
49. Там само, од. зб. 588, арк. 35.
50. ІР НБУ, ф. Х, № 4936 – 4937, арк. 42 зв.
51. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 588, арк. 31.
52. Там само, оп. 2, од. зб. 555, арк. 15 зв.
53. Демченко Т. Названа праця. – С. 32.
54. ДАЧО, ф. 145, оп. 1, од. зб. 588, арк. 35.
55. Там само, оп. 2, од. зб. 1165, арк. 99.
56. Там само, арк. 100.
57. Там само, арк. 103, 103 зв., 104.
58. Там само, арк. 105.
59. Там само, арк. 105 зв.

60. Там само, оп. 3, од. зб. 1558, арк. 87, 87 зв.
61. Там само, арк. 110, 111, 112.
62. Там само, оп. 1, од. зб. 588, арк. 31.
63. Там само, оп. 3, од. зб. 1558, арк. 115.
64. Там само, арк. 148.
65. Там само, арк. 148.
66. Там само, оп. 1, од. зб. 588, арк. 31.
67. Там само, арк. 35.
68. Там само, оп. 3, од. зб. 1558, арк. 142.
69. Там само, арк. 161, 161 б.
70. Путеводитель по городу Чернигову... – С. 46-47.
71. ДАЧО, ф. 145, оп. 3, од. зб. 1558, арк. 178.
72. Там само, арк. 177.
73. Там само, оп. 1, од. зб. 588, арк. 31.
74. Там само, од. зб. 868, арк. 59 зв.
75. Там само, од. зб. 866, арк. 34-37.
76. Там само, од. зб. 868, арк. 60.
77. Морозова А. Чернігів і відомий, і невідомий / А. Морозова // Сіверянський літопис. – 2012. – № 1-2. – С. 44.
78. ДАЧО, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1373, арк. 10.
79. Там само, арк. 9, 9 зв.

Личный состав Черниговской городской управы (1901-1917 гг.)

Рассмотрен личный состав исполнительной институции городского общественного управления г. Чернигова. В хронологической последовательности характеризуются кадровые изменения в управе на протяжении 1901-1917 гг., наводятся биографические данные о городских головах, секретарях и членах управы. В том числе указывается на социальную принадлежность, образовательный уровень, политические убеждения, взаимодействия с представителями губернской администрации.

Ключевые слова: городская управа, служащие, городской голова, секретарь.

Staff of the Chernihiv town council (1901-1917)

The staff of an executive institution of municipal public government of Chernihiv is considered. The personnel changes in the town council during 1901-1917 are characterized in the chronological sequence, biographical facts about mayors, secretaries and members of the town council are presented. Also, the social belonging, the educational level, political views, interactions with representatives of the provincial administration are indicated.

Key words: town council, employees, mayor, secretary.

